

О НАЗИВЉУ ТРАНСФОРМАЦИЈСКЕ ТВОРБЕНЕ ГРАМАТИКЕ У ХРВАТСКОЈ ЛИНГВИСТИЦИ¹

UDK 808.62-316.4

ЈАСНА МЕЛВИНГЕР

Изворни научни рад

Примљен: 20. јуна 1982.

Педагошки факултет, Осиек

Прихваћен: 20. јула 1982.

За трансформацијску творбену граматику хрватски су се лингвисти почели занимати почетком шездесетих година, дакле, без већег временског заостајања за америчком »језичном револуцијом«. Познати су пионирски чланци В. Ивира из 1964.² и Р. Катичића из 1970. и 1971.³ године, који су ширу хрватску знанствену јавност упознали с лингвистичком теоријом Noama Chomskog и његових сљедбеника. И ови аутори, као и други који су се касније у нас бавили творбеном трансформацијском граматицом, дали су свој допринос рјешавању сложених терминолошких питања која се постављају у овом језичном подручју. Међутим, с обзиром на то да се и у оквиру изворне теорије поједини називи јављају с различитим значењима, јер је било превирања идеја и ревизија темељног учења, као и зато што су најважнији термини присутни у нас у више пријеводних штићаната, а често и веза с изворником није јасно дефинирана, мислимо да није сувишно указати на потребу за суставније уређеним називљем у овом знанственом подручју.

Пођимо од самог назива који је својој граматици дао Ноам Chomsky. За разлику од назива *генеративна грамика*, који је још 1963. у првом издању своје књиге *Правици у лингвистици* протумачила М. Ивић, дајући и алтернативни назив *трансформационализам*, што у свом *Енциклопедијском рјечнику лингвистичких назива* преузима и Р. Симеон, и за разлику од такођер једнодијелних назива из раних чланака В. Ивира и Р. Катичића: *производна грамика*, те

¹ Излагање на 1. терминолошком скупу ЈАЗУ одржаном у Загребу 16. и 17. студената 1981.

² В. Ивир, *Трансформацијска теорија Noa Chomskog*, Сувремена лингвистика, 3, 72—83, Свеучилиште у Загребу, Загреб, 1964.

³ Р. Катичић, *Унутрашње устројство реченице*, Језик, XVII, 65—74, Загреб, 1969/70; *Реченице у реченицама*, Језик, XVIII, 34—42, 75—83, Загреб, 1970/71; *Трансформацијска грамика*, Сувремена лингвистика, 9, 29—38, 10, 23—32, Загреб, 1974.

трансформацијска граматика, данас су се у хрватској лингвистици⁴ увријежили дводијелни термини с мањим различитостима:

Р. Катичић: *генеративна трансформацијска лингвистика*

П. Текавчић: *генеративно-трансформацијска лингвистика*
производна трансформацијска граматика

Д. Шкиљан: *трансформацијска генеративна граматика.*

У Босни и Херцеговини јавила се још једна варијанта изворног термина:

М. Сушко: *творбена трансформативна граматика.*⁵

Најлогичније је прихватити рјешење какво даје Д. Шкиљан. Редослијед придјева у називу *трансформацијска генеративна граматика* редослијед је по ком су дани и придјеву у енглеском и редослијед је који одсликава значење изворног термина на најбољи начин. Наиме, примјена трансформацијских правила само је дио генеративног процеса тако да, примјерено тому, придјев *генеративан* треба проматрати као придјев ширег значења, а придјев трансформацијски као његову одредбу. Употреба цртице или зареза између два придјева пореметила би овај хијерархијски однос. Оба придјева могу се и превести на хрватски: *преобликовна творбена или преобликовна производна граматика.*

Темељни термини генеративне теорије: *deep structure* и *surface structure* у хрватској се лингвистици преводе на исти начин:

Р. Катичић: *дубинско устројство, површинско устројство*

Д. Брозовић: *дубинска структура, површинска структура.*

Каткад се, на примјер, у чланцима Р. Катичића, говори и о *унутрашњем устројству*, али не синонимично с називом *дубинско устројство*, него у нетерминолошком, експликативном значењу. Проблем може настати само у вези с ноцијом ових термина, с обзиром на различитост значења која имају у америчкој синтакси у разним фазама развитка генеративне теорије. Треба водити рачуна да је у хрватској лингвистици *дубинско устројство* схваћено најчешће у духу »стандардне теорије« трансформацијске генеративне граматике Ноама Chomskog — као излаз (output) правила синтагматског устројства и лексикона и улаз (input) за трансформације и семантичку компоненту, а да је *површинско устројство* схваћено као излаз синтактичке трансформацијске поткомпоненте и улаз за фонолошку компоненту и семантичку интерпретацију.

⁴ Термини трансформацијске творбене граматике у овом чланку цитирани су према сљедећим дјелима: *Slovník slovenské lingvistické terminologie*, Academia, Прага, 1977 (хрватска терминологија у редакцији Д. Брозовића); Р. Катичић, *Језикословни огледи*, ШК, Загреб, 1971; П. Текавчић, *Увод у лингвистику за студенте талијанског језика*, Свеучилиште у Загребу, Загреб, 1979; Д. Шкиљан, *Поглед у лингвистику*, ШК, Загреб, 1979; *Приручна граматика хрватскога књижевног језика*, (Синтакса, које је аутор М. Пети), ШК, Загреб, 1981.

⁵ *Граматику, семантику, знање* (зборник у редакцији и пријеводу М. Сушка), Свјетлост, Сарајево, 1977.

Термин *underlying structure* који се у америчкој лингвистици раби некад алтернативно с термином *deep structure*, а некад се односи на сваки стадиј деривације који претходи површинском устројству, Д. Брозовић преводи називом *базичко устројство*, за разлику од *деривираниог*. Овај би се однос сачувао и кад бисмо се користили преведеницама *основно*, односно *изведено устројство*. М. Сушко представља дословни пријевод *подстављена структура*, али тако створен термин није добар јер прије упућује на структуру испод које се налази нека друга, него, како би требало, на структуру из које се изводи друга.

Да би се означила граматичка правила примјеном којих се дубинско устројство мијења у површинско, рабе се термини *трансформација* и *преоблика*. Треба, међутим, указати на двозначност преведеног назива:

*преоблика*₁ — трансформацијски процес

*преоблика*₂ — резултат трансформације, трансформ.

Да бисмо избјегли ову двозначност, морали бисмо се користити двјема глаголским именицама различите творбе: трансформацијски процес могли бисмо називати *преобликовање*, а резултат трансформације *преоблика*.

Ваљало би нешто рећи и о називу *деривација*. У америчкој се лингвистици тако означаје процес творбе реченице примјеном различитих правила, дакле, укључујући и правила организирања синтагматске структуре и преобликовна правила. Према томе, *деривиранио устројство* може садржавати и излаз неке трансформације, тј. може бити и различито од дубинског устројства. У нас се овај термин раби у много ужем значењу. На примјер, Д. Шкиљан вели: »Правила којима се долази до дубинске структуре су деривација, а њихова се примјена може графички приказати с помоћу деривацијских стабала.«⁶

За дијаграмско приказивање хијерархијски организоване структуре непосредних саставника, осим Шкиљановог назива *деривацијско стабло*, сусрећу се и други такођер прихватљиви термини:

П. Текавчић: *синтагматски или реченични означитељ*

Д. Брозовић: *синтагматски индекс*

Р. Симеон: *фразни показатељ, показатељ структуре реченице*.

Симболи које садржи деривацијско стабло у европским се лингвистикама обично преузимају изравно из америчке теоретске литературе. У нас се покушало с увођењем симбола који се ослањају на традиционално синтактичко називље. Тако, нпр., хијерархијски највиши симбол »стабла« S (sentence) Р. Катичић исписује као *реченица*, а два бинарно постављена хијерархијски нижа симбола NP (nominal phrase) и VP (verbal phrase) исписује као *субјект* и *предикат*.

⁶ Д. Шкиљан, ц. д. 79.

И остале симболе Р. Катичић замјењује називима одговарајућих реченичних дијелова: *објект, прилошка ознака, предикатни глагол.*

У америчкој се лингвистици субјект и тумачи као номинална фраза која контролира морфолошка обиљежја предикатног глагола, обиљежја лица, броја и рода, али та номинална фраза под хијерархијски највишим чвором подразумијева и могућне експанзије субјекта као што и вербална фраза подразумијева могућне експанзије предиката, те би зато овај начин тумачења симбола традиционалним називима за главне реченичне дијелове био прихватљив само кад је у првом плану дидактичка сврха.

Д. Брозовић даје називе *номинална и вербална фраза*. М. Сушко говори о *именичкој и глаголској фрази*. Мислимо, међутим, да су најпримјеренији називи које препоручује П. Текавчић: *именичка и глаголска синтагма*, односно, *именичка и глаголска група*. Запрека увођењу назива *именичка и глаголска синтагма* могло би бити једино традиционално схваћање синтагме као скупине од најмање двију ријечи које су у субординативном односу. Међутим, будући да поједини хрватски лингвисти, нпр., Д. Шкиљан, теоретски слободније прилазе појму синтагме, тумачећи да она може бити и само једна ријеч и да ријечи у синтагми могу бити и координиране, термине *именичка и глаголска синтагма* можемо прихватити за обиљежавање чворова NP и VP у хијерархији »стабла«.

У хрватској се лингвистици каткад говори и о примјени трансформацијских правила при генерирању сложене реченице.

М. Пети за независнослужену реченицу у којој су клаузуле спојене везницима предлаже назив *реченични спој*, а за независнослужену реченицу у којој се везници не појављују *реченични низ*. Ови се називи могу користити умјесто традиционалних, посуђених термина *синдетска и асиндетска независнослужена реченица*; међутим, треба водити рачуна о томе да се и *реченични спој* и *реченични низ* изводе из истих дубинских устројстава која садрже координиране предикације. Разлика коју наглашава М. Пети јавља се само на разини површинског устројства и одређена је отвореношћу, односно затвореношћу дане синтактичке свезе, или је, пак, ријеч само о стилски неутралном, односно стилски експресивном манифестирању истог реченичног садржаја. Посебно треба припоменути да у реченичне низове никако не бисмо могли, поводећи се за неким формалним својствима површинског устројства, убрајати и сложене реченице које садрже управни говор јер њихове предикације на разини дубинског устројства нису координиране.

Амерички назив *embedding* који се употребљава при опису творбе зависнослужене реченице одређенога типа у хрватској се лингвистици преводи на различите начине:

Д. Брозовић: *уклапање*

П. Текавчић: *уметање или улагање*

М. Пети: *уврштавање судношењем*

Мислимо да је термин Д. Брозовића најпрецизнији, те да процес којим једна реченица дубинског устројства, као подређена, постаје непосредна саставница друге, надређене, матичне реченице, треба називати *трансформацијом уклапања* или *преобликовањем уклапањем*.

Треба још напоменути да је термин М. Петија *уврштавање суодношењем* заправо ужи од изворног — јер не обухваћа оне примјере *уклапања* код којих је још, даљим преобликовањем, предикат субординиране дубинске реченице инфинитизиран или редуциран. Зато је у синтакси истог аутора присутан још један термин који се не јавља у изворној теорији: *уврштавање слагањем*. Овај је назив предвиђен за оне случајеве било уклапања било сажимања координираних устројстава код којих се предикат једне од двију дубинских предикација на површинској разини или не појављује или је лиштен предикативних значења.

Термини *уврштавање суодношењем* и *уврштавање слагањем* могу бити корисни при опћенитој класификацији јер указују на ставовиту разлику међу заданим површинским устројствима, али за прецизнији опис тих устројстава од велике су помоћи средства уобичајена у генеративној синтакси која омогућују да се разликују разне врсте уклапања, па тако и релативизација с редуцијом предикатне споне, те разне врсте инфинитизирања дубинског предиката, као и да се посебно тумаче случајеви контракције координираних дубинских устројстава.

О сувременијим називима, какви су постали стечевином трансформацијске генеративне граматике у посљедњем десетљећу, посебно у подручју генеративне семантике, засада није нужно расправљати јер ти термини још нису присутни у синтактичким описима наших лингвиста. Међутим, трансформацијска творбена граматика отвара још много могућности за преузимање постојећих изворних термина и стварање нових, тако да ће бити корисне и даље расправе као допринос бољем разумијевању и широј употреби ове знанствене методе.

SUR LA TERMINOLOGIE DE LA GRAMMAIRE TRANSFORMATIONNELLE GÉNÉRATIVE DANS LA LINGUISTIQUE CROATE

Résumé

Dans le présent article on parle des termes de la grammaire générative transformationnelle principalement dans la linguistique croate, ainsi que de leurs rapports envers les termes originaux et de leur emploi dans les descriptions de la langue littéraire croate.